

Několik poznámek o Jaroslavu Vrchlickém

Nevýslovným utrpením bylo mně po každé psáti o Vrchlickém; a utrpením dvojitým a trojitým jsou mně tyto řádky. Nikým neobíral jsem se častěji ve svých myšlenkách než právě Vrchlickým, a to od jeho vrcholných let až do jeho skonu; a nikoho nemiloval jsem ve svém mládí vášnivěji než jeho. Odvrátil-li jsem se od něho později, byl to akt sebezáchrany, akt vnitřní nutnosti, a nestalo se to nikterak s lehkým srdcem, bez bolesti nebo lehkomyšlně: utušil jsem Vrchlického jako své nebezpečí a nebezpečí tím větší, čím byl jako básník i člověk kouzelnější a svůdnější. V devadesátých letech neznal jsem zhoubnější cesty v české poesii než hladké, vyježděné koleje jeho efektních, ale dutých rýmů, jeho lesklé, ale studené rétoriky, která kladla již jen vedle sebe — bylo to v době „Posledních sonetů samotáře“ — celá veršová cliché, hotové a ztuhlé útvary lepencových frází. A reakci, která se proti Vrchlickému projevila po různých stránkách v Macharovi, Sovovi i Březinovi, vítal jsem jako činy duchového osybození, jako vlastní dílo naší generace a samu její vývojovou legitimaci. Protestoval jsem proti dvěma, třem sbírkám Vrchlického z polovice let devadesátých snad rozhodněji, než se dnes může zdát někomu nutným; ale byl to výkřik z úzkosti a hrůzy chvíle a musil jsem jej vyraziti, neměl-li jsem se zalknouti, a jsem mu rád i dnes a právě dnes, kdy se píše všude, že poslední doba přivodila smír Vrchlického s mládeží a kdy se mluví o tom, že básnický význam Vrchlického v budoucnosti poroste. Psal-li jsem snad tvrdě, měl jsem k tomu vnitřní právo utrpení a bolesti, vnitřní legitimaci oklamané lásky — neboť, opakuji, pochybuji, že kdo z jeho oficiálních chvalo-

řečníků a dnešních literárních příživníků miloval mrtvého vášnivěji než já a cítil dosah jeho poslání mučivěji a naléhavěji než já. Kdyby dnes bylo mně rozhodovati se znova, rozhodl bych se stejně.

Ale dnes leží jiný úkol přede mnou. Situace jest změněna: změněna jednak tím, že Vrchlický později vybědl ze svého rétorického schematismu a obrodil se právě v posledních knihách a dobral se právě zde místy teplé intuitivné noty intimně lyrické, jednak tím, že dnes nejde o protest proti jednotlivé knize, nýbrž o celkový syntetický soud a výklad nesmírného díla, jež stře se před tebou jako širá pláň až za obzor a jež zabráti jediným pohledem a uzavřítí do charakteristiky sebe úhrnnější a povšechnější jest úkol skoro nadlidský.

Netroufám si také řešiti jej na několika stránkách tohoto listu, které jsou mně vyměřeny. Mohu zde podati sotva více než několik poznámek a soudů, které docítiti a domysleti i ověřiti na díle Vrchlického musí býti zůstaveno dobré vůli a vloze čtenářově, poznámek methodických, které ukáží alespoň směr a cestu k tomuto cíli.

Není mně pochyby o tom, že vždycky shodnou se vzdělání soudcové literární v tom, že Vrchlický byl duch jedinečně u nás síly tvůrčí, nejbohatší náš básník, největšího rozpětí peruti; umělec vášnivě toužící obejmouti a zmociti každý problém; neúporný dělník, vrhající se na každou látku a snažící se, podrobiti ji svému panství. O tom není a nebude, tuším, sporu; ale jde o to, jak hodnotiti jeho snahy a jeho dílo pro národní vývoj básnický; jde o to, vycítiti a poznati, k jakým směrům orientoval českou duši básnickou; jde o to, rozpoznati jeho básnický zor a promítnouti jej až do těch důsledků, na něž nestačil básník svou snahou a svým životem.

Částečnou odpověď na tyto otázky dá již pečlivé studium jeho básnického vývoje. První básnická kniha Vrchlického, „Z hlubin“, jest dozvuk pessimismu máchovského, ale zachycený a zeslabený někde měkkým mlhavým mediem hálkovským. Kniha tato jest ještě tradiční kniha české poesie; verš její jest spíše šedý a melodický než barvitý a plastický; neliší se podstatně od verše Mayerova, Hálkova nebo Nerudova; lidová píseň a její volná melodická rytmika jest poslední základní buňka, z níž vyrůstá a kterou obměňuje a kultivuje. Mezi

touto knihou a knihami následujícími, zejména „Epickými básněmi“, „Vitorii Colonnou“, „Duchem a světem“, „Symfoniemi“, „Rokem na jihu“, „Dojmy a rozmary“ jest propast: stojí mezi nimi Victor Hugo, Banville (a také, ačkoliv mnohem méně, než se myslívá, Dante) a souvisící s nimi celá změněná intonace veršová. Vrchlický naučil se zde verši západnímu, širokému, pompésně rétorickému a dialektickému, verši, jenž pracuje příkrými kontrasty vedle sebe položenými, shluky světél a stínů, příkrými antithesemi; verši, jenž zachycuje především smyslný dojem a reliefně vykrojuje a vyhocuje skutečnost tvrdými, útočnými a břesknými rýmy; umění, působícímu spíše na smysly a nervy, než na citovost čtenářovu; umění, jež má cosi demagogického a agitátorského a jež vytvořil si veliký francouzský rétor jako prostředek k svému cíli, který byl jakási popularisace básnická: podati filosofii dějin, sympatickou moderní demokratické době, filosofii soucitu, vývoje a jakéhosi manicheismu, ve velikých historických reliefech srozumitelných jako biblia pauperum každému čtenáři.

Zde jsou prameny toho, co bych nazval oficiální poesí Vrchlického, celého jednoho mohutného ramene jeho básnické řeky. Zde nalezl Vrchlický svou poetiku a tím i — bez žertu — svou filosofii dějinnou, která jest číře dialektická a vnějšková mechanika vývojová. Zde nalezl básnickou intonaci pro svou epopej lidstva, svou výrazovou a stylovou zbrojnici, kterou ovšem později zjemňoval a zjemňoval, působením hlavně Vignyho a Carducciho, ale jejíž ráz nemohl zapřít ani ve svých vrcholných a opravdu v mnohém kouzelných a podmanivých knihách, jako byly „Fresky a gobeliny“ nebo „Nové zlomky epopeje“. I zde vítězí nejednou dialektické pojetí nad intuicí, i zde pointy abstraktně filosofické a didaktické ruší naivnou názornost, trhají fabulistickou tkáň obrazivou a znemožňují pravé objektivně zahloubání se.

Tímto zromanisováním českého verše prolomil Vrchlický jako nikdo posud před ním českou tradici básnickou a orientoval českou poesii k cílům posud jí cizím. Není pochyby, že bylo mnoho získáno na této dráze, není však také pochyby, že bylo mnoho ztraceno. Vrchlický sám v pozdních sbírkách svých staral se o korektiv a přešel od

pompésního a rétorického verše k verši melodickému a šedému — ale v tom byl již také odraz reakce mladé poesie proti jeho prvotnému rétorismu. Získána byla nejprve jakási nebojácná rozhodnost a smyslná plnost: vedle poesie Vrchlického jevila se všeska starší poesie česká a především poesie Nerudova, jenž zastupuje proti novotářství Vrchlického princip tradiční, rozkolísanou a nejistou nebo mdlou a matnou. Verš Vrchlického vystihoval lépe vnější pohyb a ruch, děje smyslové a plastickou formu hmotnou, a zvláště když studiem Banvilla a renesanční lyriky francouzské i italské osvojil si mnohé uzavřené, opravdu jongleurské a arabeskové útvary strofové, založené na symetričnosti zvukové, byl jedinečně uzpůsoben k vyvolání všech smyslných ilusí, čarů, svodů, her a rozmarů životních. Jsou knihy v lyrice Vrchlického, tak „Dojmy a rozmary“, tak „Hudba v duši“, tak „Zlatý prach“, které chytají samu opojnou životní pěnu a páru a duhu, sklenutou nad vodopádem životním, ale krása tohoto ryziho a samoučelného formalismu jest podmíněna jako všecko v umění stylovosti: má své oprávněné místo tam, kde drží se povrchu a ilusivné, rozkošnický nervové a smyslné hry životní. Ale není těžkým stylovým bludem, traktuje-li Vrchlický lehkou, hravou a koketnou formou ronda sám cit náboženský, jako se mu to přihodilo ve „Fanfárách a kadencích“ (1906), v cyklu „Modlitby“¹. A tato nestylovost není snad v díle Vrchlického samojediná. Kolikrát stalo se mu, že vnějším schematem znásilnil inspiraci, že princip intuitivního hledání formy z plnosti chvíle a její jedinečnosti nahradil rutinou a mechanikou, že nálezkou formy není u něho uměleckým činem tvůrčím, výrazem poslední nutnosti, nýbrž čímsi více méně náhodným a z vnějška vnuceným? Mstí se právě na něm velmi často kletba všech forem přejatých filologicky a nedobytych z osudného tlaku chvíle intuitivním tvůrčím činem, nevynesených holou rukou z bolestného žáru vlastní tvůrčí výhně: stávají se velmi záhy prázdnými, dutými, bezkrevnými maskami, z půli mělkými hračkami, z půli pedantickými formulkami.

Hovořívá se o „verbalismu“ Vrchlického a vytýkává se mu jako

1 - Strana 189—205.

těžký hřích. Ale verbalism jest kulaté slovo a jest třeba dorozuměti se o jeho smyslu. Verbalisty jsou všichni dobří básníci týmž rozumem a touž nutností, jako všichni sochaři jsou plastické a všichni malíři koloristé: chtěj nechtěj. Básníkovi slovo jest nástrojem i látkou tvorby; každý básník musí slovo voliti a vybírat, o slově přemýšlet, určitých účínů od něho se dožadovati a jich z něho vypočítavati. Verbalisté jsou i Neruda, i Sova, i Březina, i Machar, i Bezruč, každý ovšem svým způsobem. Methoda, kterou vybírá slova a váže je v obrazy Březina, jest jistě jiná než metoda, již užívá Bezruč, ale oba vybírají, třídí, zavrhuji; neopovrhují slovem jako bytostí rodovou, nýbrž jen *určitým* slovem v *určitém* případě.

U Vrchlického setkává se někdy pozorný čtenář s bolestným zjevem, který působí jako paradox. Vidí, že často nevybíral dosti slova, nýbrž užil toho, které mu podala první chvilková náhoda. Naleznou se jazykové vulgárnosti nebo triviality, obrazy temné a zmatené nebo protismyslné v básních, které chtějí býti monumentální, opravdové, velebné nebo vybrané a vzácné nebo jímavé a podmanivé, a nechtějí nikterak býti parodiemi nebo paskvily. A tak bývá občas bystrý a jemný čtenář svědkem trapného zjevu, že básníka, který býval prohlášován za vzácného umělce slovesného, objevuje náhle prostředním a pochybným virtuosem, neboť vady takové mívají u Vrchlického nejčastěji příčinou rým nebo jinou vnějškovou podmínku veršového schematu. Nejen pitvorné hiáty, jimž se jazyk vyhýbá („ve umění“ a pod.), jsou pravidelným zjevem ve verších Vrchlického, ale nalezněš i zkomoleniny slovné, které jsou obětmi přinesenými rytmu nebo rýmu. (V „Twardowském“ čte se na př. instrumentál „nudem“ místo nudou a jen pro rým; a podobnými zjevy dala by se vyplniti nejedna stránka). Ne tedy verbalism, nýbrž špatný verbalism ohrozil některá místa v díle Vrchlického a napověděl jednu ze základních antinomii jeho díla.

Odtud byl *dobrý* verbalismus, to jest pečlivé dokonalé řemeslo a ve vyšším stupni dokonalé umění slovesné jednou ze zbraní, jimiž reagovali mladší proti Vrchlickému tam, kde toho bylo třeba. Březina na př. vážil svá slova a své věty na etherných vážkách, instrumentoval

své verše s přesností, ryzostí a čistotou a dokonalým úzkostlivým věděním a poznáním jejich účínů, jakých nenalezněš u Vrchlického; jeho obrazy jsou methodicky tak jasně a dokonale vysledovány a tak soustavně spřízněny vespolek, že tvoří nejvyšší a nejčistší medium, v němž žije a působí jeho žár tvůrčí s největším účínem a s nejmenší, snad žádnou ztrátou sil.

Vrchlickému bývala vytýkána jako nejtěžší, konstitutivní vada t. zv. diletantismus, výtká jistě pochybená, chtělo-li se tím říci tolik jako nejednotný názor světový. Básník není filosof a jeho poznání života a světa nemá nic společného s filosofickými soustavami a methodami; ano, je-li co znakem opravdového básníka, jest to právě *to zde*: že poznání jeho odlišuje se diametrálně od poznání vědního. Básník poznává a soudí život i svět jinými orgány než vědec: celkovou intuicí, *rázem*, zmocňuje se svého předmětu, kde vědec analyzuje a pak teprve, abstraktním dějem, rekonstruuje soubor svých poznatků v cosi, co má ze života sice logiku, ale ne podmanivou a právě tvůrčí irracionalnost a tím i přesvědčivou jistotu.

Kriterion básnické tvorby jest hledati v něčem zcela jiném: v intenzivnosti a vroucnosti ohnivého pohledu, který proniká k jádru věci a sděluje je sobě i jiným v bleskovém osvětlení s naléhavostí, jež nezná a nepřipouští pochyb; v bojovnosti a síle pohledu, který mění klidné a tuhé posud předměty v dramatické víry životní, trahající a rvoucí všecko ve svůj střed. Tato intuitivná síla jest jen jiným výrazem pro duševní tvůrčí soustředěnost, pro intenzivnost tvůrčího děje — a zde jest kriterion, kterým jest nutno měřiti každé dílo básnické i umělecké. Není jistě náhodné, že u Vrchlického právě jako u Victora Huga nejslabší částí díla jest drama, které žádá si soustředění nejintenzivnějšího, objektivace a názorovosti nejvášnivější, poněvadž jest jí nejtíže dostupné: vmyšlení a vcítění se v životní děje, které se nám dnes, *ex post*, jeví jen logickými a racionálními schematy, zpřítomnění si čehosi, co jest více než mrtvé: prostě minulé. A také v lyrice a epice Vrchlického ověříš snadno zákon, že čím báseň jest méně rozměrná, tím bývá pravidlem dokonalejší, t. j. názorově celá a organicky uzavřená. Vrchlický objímal plně jen dovršené sta-

tické situace, ať vnější, ať vnitřní a náladové; unikaly mu hlubší vývojně a dynamické prvky životní, sám jejich naléhavý hudebně logický rytmus. Byl svým básnickým ustrojením podoben Victoru Hugovi a více ještě Gautierovi, třeba jeho zorné pole bylo mnohem širší, jeho temperament žhavější, jeho vůle mohutnější: byl básník, který *viděl*, viděl reliefně, zaokrouhleně, vyhroceně — básník smyslový, básník žhavé nelomené barvy, uzavřené scény, plné, polední, omamné, opojné a žhavé nálady; básník, který spíše situaci překreslil, někdy až do trapné samozřejmosti, než by jí zůstal něco názorově dlužen; básník, který věru nehřešil nápovědami, sugescí, nedopovědění; básník, jemuž nebylo „nevyslovitelnosti“, který naopak proviňoval se někdy tím, že měnil v těžké slovo i to, co ho nesneslo a co se mu vzpouzelo, co dalo se vysloviti jen zámlkou nebo pausou, duševním šerem, *con sordina*, hudbou a jejím melodickým dechem.

Jsou v díle Vrchlického básně, které odpuzují jemnějšího ducha čtenářského tím, že básník nepřenechává mu, řekl bych, žádné práce, že podceňuje jeho vnímavost, že nejen nic skoro nepředpokládá, nýbrž také nic nežádá: podává všecko v trapné samozřejmosti a jedno-smyslnosti. Jsou to básně, které zbytečně podtrhují a zbytečně pointují a jež po svém victorhugovském vzoru jsou pracovány jakýmsi afišovým stylem, ve velkých stínových masách a siluetách. V této demagogické určitosti a pointovanosti byla jednu dobu síla poesie Vrchlického a příčina jejího úspěchu, ale jest se obávat, aby v dobách příštích, v dobách zjemnělejšího vnímání a cítění, nevymstilo se to na jeho díle a nebyly právě v tom shledávány a nalézány jeho slabiny.

Bol a muč to sebe víc, jest nutno přiznati si, že v díle Vrchlického není takových vrcholů básnických jako jsou — abych zůstal jen v literaturách slovanských — Mickiewiczovy „Dziady“ a jeho „Pan Tadeusz“ nebo Puškinův „Evžen Oněgin“, tato díla, na nichž účastnily se vedle vlastností a sil umělecky smyslových i vlastnosti charakterové spanilosti a duševní i srdečné libeznosti, jež může spíše cítit než definovat a pojmenovat, a na kterých má podíl vedle prvků zemských a tělových i jakési básnické a lidské světectví. Jedinečná

výsostnost těchto básnických arciděl kotví ve sférách duchovějších než jsou ty, v nichž se koupalo básnické křídlo Vrchlického: dílo jeho, cítíš to jasně již nyní, rozlévalo se spíše do šíře než se hloubilo do studnic nevysychavých a výboje jeho byly spíše látkové než vnitřní. Nesmírnému talentu Vrchlického, který toužil obejmouti celý svět a zmocniti se každé látky a každého sujetu, nadržel rovnováhu dosti silný charakter básnický, který by koncentroval a vázal, co odstřeďovala a rozptylovala nesmírná, života a úspěchů lačná vůle mistrova. Ovšem: jaký nesmírný, opravdu nadlidský musil by býti *tento* charakter, aby vyvážil *tento* talent a položil hráz a mez a dal posvěcení *tomuto* nesmírnému rozpoutanému živlu, který stále vřel a tryskal a šuměl, bičováný a bouřený snad všemi elementárními duchy zemskými!

Vrchlický jest největší posud revoluce v českém kulturním světě. Do národa pochmurného a meditativního, žijícího posud smyslem spíš vnitřním než smysly vnějšími, i v rozkoši melancholického a teskného, vtrhuje Vrchlickým poesie jásavé fanfáry, optimistická a skutečnostná, plná hladu a žízně po všech darech země a světa, prudce a horec zmocňující se života ve všech jeho tvarech, poesie výbojná a nerozpačitá, která nalézá na každou záhadu ihned odpověď, jako rozvádí rychle každou dissonanci v harmonii, teplá v barvě, smyslná ve formě, útočná v intonaci. Postav vedle Vrchlického pathetického moralistu Kollára, zmučeného pessimistu Máchu, stále se stíny svého nitra se bijícího, — stručného, bystrého a epigramatického Čelakovského, trpkého a hořkého Nerudu, sladkého a důvěřivého Háška, idealistního rétora Svatopluka Čecha, do minulosti odvráceného a v mystiku zapředeného Julia Zeyera — a pochopíš teprve jasně, oč blíže životu, v tom, jak rozumí mu pozitivistický západní člověk, byl Vrchlický a jak celá tvorba jeho měla i podmínkou i cílem zezápadnění a zmodernisování českého světa. Je-li smysl českých dějin nejen politických, ale i kulturních a duchovných připodobňování se Západu, sblížování se s ním a splývání s ním, jest Vrchlický z nejtýpějších a největších duchů českých, neboť dílo jeho jest pak jen ztělesněná tendence českého osudu kulturního a uspišuje jen přirozený jeho

sklon a spád. V jeho díle setkaly a slily se všechny vlastnosti typického dobrého Evropana z devatenáctého věku: smysl skutečnostný, důvěřivá a neumořitelná pracovitost, optimism zdravých smyslů, víra racionalistická. Poesie česká před Vrchlickým i v nejvyšších svých zjevech působí jako cosi více méně náhodného a improvizovaného, teprve ve Vrchlickém dostupuje rázu uvědomělé promyšlené práce životní, řízené pevným záměrem a určitou methodou a nesené vůlí jedinečné síly a vytrvalosti. Tyto ctnosti přibližují básnické dílo Vrchlického úžasné ideálům dobovým, duchu vědeckému, technickému a demokratickému, duchu toužícímu po zracionalisování a tím po ovládnutí života a jeho sil. Pokud tyto ideály budou určovat kulturu západní a pokud česká duše bude viděti svůj cíl v tom, blížiti se této západní kultuře a následovati ji, potud dílo Vrchlického má naději, že bude žiti zmocněným životem mezi příštími ne snad labužníky, nýbrž dělníky a pracovníky životními.

Jsou-li však ještě jiné a větší a dokonalejší ideály kulturní a je-li úkolem české duše nepřipodobňovati se pozitivistickému západu, nýbrž vytvářeti cosi opravdu svého a duchově kladného, zachmuňuje se budoucnost díla Vrchlického a vliv jeho mezi budoucími poklesne, aniž se tím umění láska a úcta soudných k tomuto mohutnému duchu skrz naskrz typickému a nadosobnímu, ježž osud vyvolil za ukazatele vnitřních bytostných sporů a svárů dnešní české duše a postavil jako sloup na rozcestí drah a směrů.

Jako sloup: neboť sloupem byl a jest, třebaš puklý.

Románové dílo Terézy Novákové

La vie n'est pas dans le général, mais dans le particulier. L'art consiste à donner au particulier l'illusion du général.

Marcel Schwob

První rozměrnější skladba Terézy Novákové *Maloměstský román, Obraz z našeho života*, z r. 1890 nepředbíhal nikterak vývoje moderní prózy české, spíše pozdil se za ním. „Maloměstský román“ byl věnován Karolině Světlé a působí dnes na tebe dojmem, že snoubí fakturu salonní novely, jak ji pojímal a jak jí rozuměl ve svých počátcích vášnivý básníci ideolog podještědský, s aktuálnou národnostní tendencí jeho posledních děl. V Maloměstském románě není ani mnoho pozorování, ani mnoho zažitků a zkušeností vnitřních, ani výbojů obraznosti: šablona, schema, konvence určují jeho ráz literární, jako národnostní a charakterní opravdovost a čestnost až střízlivá jsou jeho tenorem ethickým. Práce mladé, sedmatřicetileté paní jest namířena proti časovému zlu: odnárodnování vlasteneckých dcer českých, dcer slavných otců, buditelů, křisitelů, bojovníků českých, láskou k mužům nepřátelského národa a sňatkem s nimi. Dvě dívky, Svatava Krovecká (literární konvencionalism jest patrný již ze jmen), krásný sirotek po velkém národním mučedníku, a družka její Blažena Zimová, dcera slavného politika českého, zamilují se do svých národních nepřátel; Blažena odnárodní se úplně sňatkem s pruským velkostatkářem, Svatava vzpamatuje se v poslední chvíli a přehne z náruči svého milence, husarského poručíka a barona, když náhodou zví, že jeho otec vyhradil a zničil před lety otce jejího, ale přehne ovšem zneuctěná již a potřísněná a jen proto, aby několik let chřadla a naposledy zemřela, zlomená svou vinou, hanbou a studem, v malém rodišti svého otce u své babičky. V čestné přímé dedikaci pověděla autorka otevřeně, že práce její nechce býti dílem umě-